

“Kättemaksu tund läheneb – hangunud verele ülesklopsitud röövriik hävib!”

Vastupanuliikumise salatrükikoda “Punker Tiiu” Kambja vallas 1947.–1948. aastal

Tiit Noormets

“Veri vere eest!
Vennad – ärge
kaotage usku!
Tibla ja kolhoos
sureb. Võit – elu
meie!”
Kambja partisaanide
lendleht.
(ERAF 129-1588,
l. 60)

Vastupanuliikumise ja partisanisõja lahutamatuks koostisosaks on alati ja igal pool olnud võitlus südamete ja vaimu pärast. Psühholoogiline sõjapidamine on sama tähtis kui relvavõitlus, ning samamoodi oli see Eestis. Metsavennad ja põrandaaluste vastupanugruppide liikmed valmistasid ja levitasid lendlehti ja üleskutseid, poliitilisi karikatuure ja ähvarduskirju nõukogude-partei aktiivile, ajalehti ja ajakirju. Enamasti jäi aga nende tiraaž ja seetõttu ka levik üpris väikeseks, sest üldine paljundusvahendite

ja trükimaterjalide puudus ei võimaldanud enamat. Alljärgnevalt publitseeritud Nõukogude julgeoleku dokument heidab lähemalt valgust ühele seesugusele juhtumile, mil terve aasta jooksul oli Kambja vald organiseeritud psühholoogilise sõja tallermaaks. Eriti tähelepanuväärne on seejuures “Punker Tiiu” nimelise salatrükikoda toodangu hulk ning piiritu leidlikkus lendlehtede valmistaja puhul, kes astus nõukogude võimu vastu võitlusesse sõna otseses mõttes vanade kallossidega.

Väljavõte ENSV RJM¹ Tartu linna osakonna 2-N jaoskonna tööaruandest 1949. a. septembrikuu kohta

Formular-toimik² terroristi-bandiidi kohta:

RATASSEPP, Aksel Karli poeg, sündinud 1924. aastal Kambja vallas Tartumaal, eestlane, parteitu, ilma kindla töö- ja elukohata.

Formular-toimik on sisse seatud 1949. a. augustis RJM Tartu linna osakonna 2-N jaoskonnas agentuurmaterjalide ja tunnistajaütluste põhjal selle kohta, et RATASSEPP, Aksel 1947. aasta juunist kuni 1948. aasta 29. juunini tegeles süstemaatiliselt nõukogudevastaste lendlehtede levitamise Kambja vallas Tartumaal.³

Sellel eesmärgil värvati vallas 11 salajast informaatorit, on viidud sinna elama 2 agenti, aga samuti aasta jooksul läbiviidud abinõudega selgitati välja ja peeti kinni koos järgneva arreteerimise vormistamisega 5 illegaali.

Kuid kõigi abinõude käigus lendlehtede autor ja levitaja, kes tegutses varjunime all “J. Kuperjanovi poeg”, jäi kuni viimase ajani kindlaks tegemata.

Nõukogudevastaste lendlehtede levitaja jälitamise organiseerimiseks Kambja vallas komandeeriti meie poolt 1948. aasta aprillis kohapeale grupp operatiivtöötajaid eesotsas RJM Tartu linna osakonna 5. jaoskonna vanema operatiivvoliniku, kapten sm. KUZNETSOVIGA.

Võttes arvesse, et levitatud lendlehed olid suures enamuses trükitud ajalehepaberile, anti grupe ülesanne koos agentuuritöö tugevdamisega läbi viia abinõud range kontrolli kehtestamiseks kõigi ajalehtede tellijate üle Kambja vallas. Sellega seoses märgistati meie poolt rangelt konspiratsiooni järgides salakirjaga numereerides, kes milliseid ajalehti tellib, ning seejärel teostati vaatlus – kuhu tellitud ajalehed jõuavad.

Sellisel viisil teostati meie poolt 40 päeva jooksul arvestust tellitud ajalehtede saamise kohta tellijate poolt.

Iseloomulikuna tuleb märkida, et meie operatiivgrupi pikemaajalise viibimise perioodil Kambja vallas lendlehti ei levitatud, mille tõttu meil tekkis arvamus, et nõukogudevastaste lendlehtede levitajate poolt on sisse seatud operatiivtöötajate jälgimine.⁴

Seetõttu asendati grupi alaline asumine Kambja vallas sellega, et sinna saadeti öisel ajal lendlehtede levitamise tööenõulistesse kohtadesse salajased varitsused, samuti mobiliseeriti sellel eesmärgil RKP⁵ vabatahtliku rühma võitlejad, kellele kinnistati salajane vaatlus (varitsused) kindlas lõigus.

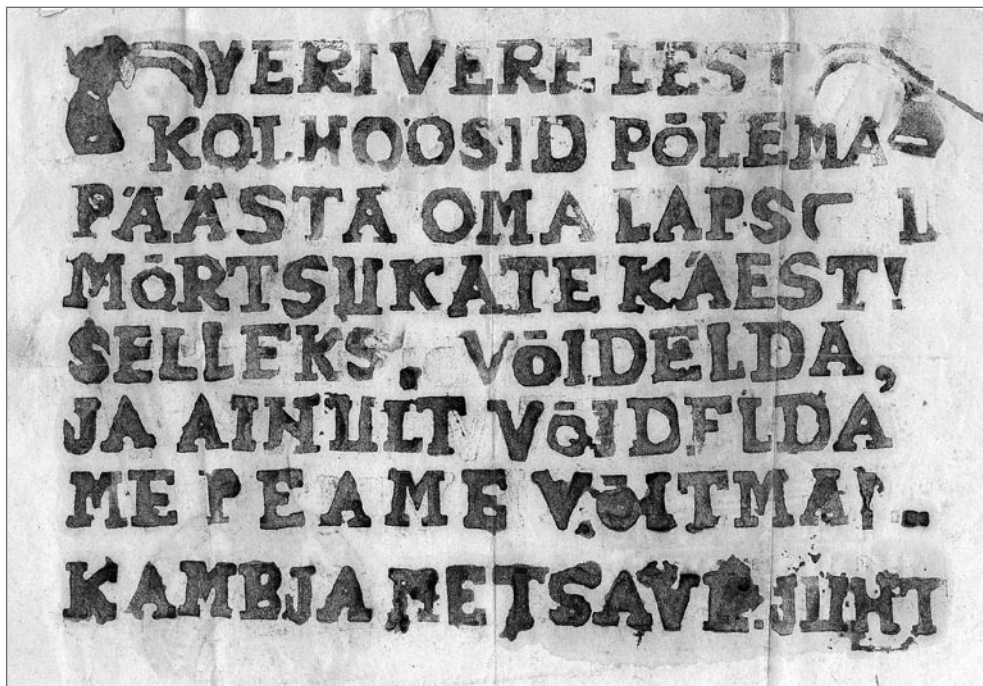
¹ RJM – Riikliku Julgeoleku Ministeerium.

² Formular-toimik oli teatud kindla isiku jälitamiseks sisseseatud operatiivtöö toimik.

³ 1947. aasta võidupühaks kleepis Aksel Ratassepp Kambja kihelkonna Vabadussõjas langenute mälestusmärgi veel säilinud alusele plakatid käsitsi kirjutatud luuletuste ja allkirjaga “J. Kuperjanovi poeg” (Kambja oli Julius Kuperjanovi kodukihelkond). Esimesed lendlehed tiraažiga paarkümmend eksemplari valmistas ja levitas ta sama aasta augustis ning kordas seda edukalt veel seitse korda, kusjuures lendlehtede teise eksemplari tiraaž septembris 1947 tõusis sajale ja seejärel üle paarisaja. Samuti heiskas ta kolm korda triangulatsioonitorni sini-must-valge lipu, kusjuures esimesel korral ta ka mineeris torni ja pani sinna sildi “Ettevaatust! Mineeritud!”

⁴ Marta Täär-Klink käis iga päev postkontoris ja teistes elanike kohtumispaikades, selgitas välja RJM töötajate viibimist vallas, jälgis pidevalt RKP rühma tegevust ja vastavalt sellele korraldas Aksel Ratassepp lendlehtede levitamist.

⁵ RKP – rahvakaitse pataljon (hävituspataljonide ajutine nimetus).

"Veri vere eest! Kolhoosid põlema! Päästa oma lapsed mõrtsukate käest! Selleks võidelda ja ainult võidelda. Me peame võitma! Kambja metsav. juht." (ERAF 129-1588, l. 60)

Ööl vastu 27. juunit samal aastal märkasid RKP Kambja rühma võitlejad, kes olid varitsuses Kambja surnuaial, kahe suure pambuga tundmatut isikut.

Seoses sellega, et pampudega isik suundus varitsuskohast vastassuunda, üritasid RKP võitlejad hüüdega: "Seisa, käed üles!" tundmatut kinni pidada. Viimane, visates pambud maha, põgenes udu kasutades varitsuse eest lähedalasuvasse metsa ja tulistas sealjuures mõned korrad revolvrilt.

Võitlejad, kes tundmatut jälitasid, leidsid kaks mahavisatud suurt pampu, milles olid nõukogudevastased lendlehed koguses 1900 tükki.

Lendlehtede paberi uurimise ja läbiviidud analüüsi teel leiti ajalehed meie salakirja nimestikust nr. 20 ja B, mis tähendas, et neid ajalehti sai Kambja valla Lubja talu⁶ elanik TÄÄR (KLINK) Marta Jaani tütar.

Sellea seoses 1948. aasta 29. juuni hommikul operatiivgrupp osakonnaüleva asetäitja alam-polkovnik sm. BATRAKI juhtimisel koos grupi sõjaväelastega RJM vägede 260. laskurpolgust piirasid talu ümber ja teostasid hoolika läbiotsimise, mille käigus leidsid ajalehtede lõikeid, lendlehtede trükkimiseks ettevalmistatud paberit ja nende valmistamiseks kasutatud värvi.

Kinnipeetud taluperenaine TÄÄR-KLINK M. J. ülekuulamisel koha peal keeldus andmast mingeid tunnistusi leitud asitõendite kohta ja toimetati osakonda.

Kambritöötuse käigus agenti "Laas" kasutades rääkis TÄÄR-KLINK M. J. allikale, et lendlehtede valmistamisega tegeleb ta koos illegaali RATASSEPP Akseliga, kes elab tema juures talus illegaalselt alates 1945. aasta suvest. Konspiratsiooni eesmärgil ja sissekukkumise vältimiseks ehitas

⁶ Lubja talu Kambja vallas Paali külas.

RATASSEPP tema otsesel osalusel tallu kaks punkrit, kus asuvad trükikoda lendlehtede trükkimiseks, RATASSEPA isiklikud dokumendid ja talle kuuluvad relvad.

Allikal õnnestus saada täpsed andmed nende punkrite asukohast.

Üheaegselt sellega tunnistas TÄÄR-KLINK ülekuulamisel oma osalust lendlehtede valmistamisel ja levitamisel koos RATASSEPAGA ja näitas ära ühe punkri asukoha (teisejärguline punker).

1948. aasta 2. juulil väljasaadetud operatiivgrupp avastas kinnipeetu talus kaks punkrit, kus leiti põrandaalune primitiivne trükikoda, šrift ja teised dokumendid, mis kinnitasid nõukogudevastaste lendlehtede valmistamist ja levitamist Kambja vallas.

Järgneval ülekuulamisel TÄÄR-KLINK tunnistas lendlehtede valmistamise ja levitamise kohta järgnevalt: “Lendlehti levitas minu sugulane RATASSEPP Aksel Karli poeg, 22 aastat vana, endine SS-vägede vabatahtlik, kes elas minu juures talus illegaalselt 1945. aasta suvest. Lendlehtede valmistamisel RATASSEPA poolt osutasin ma talle alaliselt otsest abi, mis seisnes selles, et ma lõikasin paberit, hankisin värvi, kleepisin valmis lendlehtedele eesti kodanlikke rahvuslipukei.⁷

Lendlehtede levitamisel sissekukkumise vältimiseks käisin ma enne nende levitamist luurel ja selgitasin välja, kas vallas on RJM töötajaid või sõjaväelasi ning nende avastamisel lükkasime lendlehtede levitamise edasi.

RATASSEPP Aksel levitas valmistatud lendlehti isiklikult üksinda, valides selleks sobiva aja. Selleks, et olla vähem märgatav, riietus ta ümber naistekleiti, mille ma talle andsin, kasvas pikad juuksed ja tegi endale daamisoengu.”

Puudutades kahe punkri ehitamist, TÄÄR-KLINK tunnistas: “Esimesed lendlehed RATASSEPP valmistas minu osavõtmisel talu lakas. Jutuajamisel ettevaatuse kohta tegi ta ettepaneku teha tallu algul üks punker ja seejärel, kui see punker oli valmis, hakkas tegema kapitaalsemat teist punkrit. Punkrid olid ehitatud nii, et isegi kõige hoolikamal läbiotsimisel on kõrvalisel isikul võimatu neid leida. RATASSEPP andis neile punkritele nimeks “punker TIJU”.”

Läbiotsimisel leiti esimeses punkris märkmik, mis kuulus lendlehtede levitajale illegaal RATASSEPALE. Sissekanded märkmikus kinnitavad, et lendlehtede levitamisega tegeles RATASSEPP üksinda ja valmistas neid ainult koos kinnipeetud TÄÄR-KLINKIGA. Märkmikus oli kirjas, millal lendlehti valmistati ja millisel viisil neid levitati.⁸

Trükikoda lendlehtede valmistamiseks oli RATASSEPP A. poolt tehtud primitiivsel viisil:

Ta isiklikult lõikas kalossitaldade kummist stambid, mis kleepis spetsiaalselt valmistatud lauakesele.

Samast kummist lõikas ta välja tähed, mis vastavalt väljaandmiseks mõeldud lendlehe sisule kleepis lauaticile.

Pärast väljalõigete ja tähtede kleepimist asetati lauad pressi ja surve all saadi üheaegselt kahelt poolt trükitud lendleht.

Iseloomulikuna tuleb märkida, et RATASSEPP jättis kõigist trükitud lendlehtedest ühe eksemplari endale oma põrandaaluse nõukogudevastase töö tunnistusena.⁹

⁷ Paberipuuduse tõttu jaekaubanduses andis Marta Täär-Klink lendlehtede materjaliks oma isiklikud raamatud, tellis ajalehed Postimees ja Rahva Hää! ning ükskord õnnestus tal Tartust osta 3 rulli pakkimispaberit ja üks kord 5 pakki valget paberit.

⁸ Märkmik ei ole säilinud.

⁹ Läbiotsimise protokollil järgi olid punkrid ehitatud eluhoone pööningule, kahe varjatud väljapääsuga läbi seinte pööningule ja tuppa, ja heinaküüni muldpõrandasse. Neist leiti lisaks trükikojale 73 lendlehte, millest 12 eksemplari säilitati asitõenditena, ja kaks vintpüssi koos 60 padrunita.

TÄÄR-KLINK Marta Jaani tütar kui lendlehtede valmistamise vahetu osaline on võetud vastutusele VNFSV Kriminaalkoodeksi §58-10 lõige 1 ja §58-11 järgi.¹⁰

1948. aasta 29. juunil teostati Kambja valla Lubja talus, kus varjas ennast RATASSEPP Aksel, tšekistlik-sõjaväeline operatsioon viimase tabamiseks, kuid RATASSEPAL õnnestus naiseriietuses põgeneda. Varsti pärast põgenemist RATASSEPP läks PIHO Voldemari juhitud bandesse, mille koosseisus oli kuni selle likvideerimiseni 1949. aasta 1. oktoobril, kui ta koos teiste bandiitidega tapeti.¹¹

ERAF 131-173, l. 272–276 (vene keelest tõlkinud Tiit Noormets).

Tiit Noormets

(1959)

Lõpetanud Tartu ülikooli (1982) ja Moskva Ajaloo-Arhiivinduse Instituudi (1985). Olnud 1983–1993 Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Riiklikus Keskarhiivis (FFFRKA) erinevatel ametikohtadel, sh. kasutusosakonna juhataja. 1993–1995 töötas Kaitseministeeriumis, alates 1996 Riigiarhiivis. Uurimisvaldkonnad: sõjaajalugu, sh. relvastatud vastupanuliikumised; 20. sajandi Eesti ajalugu. Üle 50 teadus- ja aimeartikli ja kommenteeritud dokumendipublikatsiooni.

Mälestusmärk Aksel Ratassepa ja tema kaaslaste langemiskohal Põlvamaal. Foto: Raivo Tasso, Maaleht ▶

¹⁰ Vastavate paragrahvide sisuks oli “nõukogudevastane propaganda ja agitatsioon, ilma raskendavate asjaoludega” ja “organiseerimistegevus riiklike kuritegude ettevalmistamiseks ja toimepanemiseks”. Marta Täär-Klingile mõisteti ENSV Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukollegiumi istungil 19. oktoobril 1948. a. 10 aastat vabadusekaotust ja 5 aastat õiguste kaotust, vabanes Inta erilaagrist 8. juunil 1956. a. (ERAF 129-1588).

¹¹ Voldemar Piho metsavendade salgast ja nende langemisest vt. “Rästik hoiatas reetmise eest”. – Kultuur ja Elu 2001, nr. 4, lk. 48–51.